

Kristiina Brunila: ”Parasta ennen. Tasa-arvotyön projektitapaistuminen”

Brunila tutkii tasa-arvotyötä eli toimintaa, jolla Suomessa on edistetty sukupuolten välistä tasa-arvoa. Samalla Brunila analysoi sitä, mitä tarkoittaa, kun tasa-arvotyö siirretään projekteihin ja häivytetään työn moraaliseettiset tavoitteet taloudellisen hallintapuheen alle.

Brunila tarkastelee erityisesti 1990-luvulla toteutettuja projekteja, koska tuona ajanjaksona julkinen sektori markkinoitettiin ja liiketaloudellisen ajattelun haluttiin järjestävän myös julkista toimintaa. Brunila etsii tasa-arvotyön sisäisiä jännitteitä ja tasa-arvotyön tarjoamia toimijuuden mahdollisuuksia.

Brunila on kehittänyt projektitapaistumisen käsitteen, jolla hän viittaa vallan muotoon, joka on määrittänyt sitä, miten tasa-arvosta on pitänyt puhua kuulluksi tullakseen. Tämän projektitapaistumisen Brunila katsoo edesauttaneen tasa-arvotyön jatkuvuutta ja tasa-arvoon liittyvien ongelmien nimeämistä, mutta myös ylläpitäneen heteronormatiivisuutta ja yhteiskunnallisten erojen valjastumista markkinoiden palvelemiseen, hyödylliseksi ja tuottavaksi tulemiseen.

Brunilan tutkimuskysymyksiä olivat:

1. Miten tasa-arvotyö ja siihen liittyvä sukupuoli ovat Suomessa muotoutuneet?
2. Minkälaisia jännitteitä tasa-arvotyöstä on ollut löydettävissä?
3. Minkälainen toimijuus on ollut tasa-arvotyössä tarjolla ja mahdollista?

Tutkimusaineisto

Brunila tutkimusaineistona on kansainvälisiä ja kansallisia poliittisia ja hallinnollisia dokumentteja ja aikalaiskirjoituksia, 99 julkisrahoitteiseen tasa-arvoprojektiin liittyviä dokumentteja sekä 30 tasa-arvoprojekteissa toimineen henkilön nojautuvat haastattelut. Haastattelut perustuivat temaattiseen runkoon.

Taustaa

Suomi esitetään usein sukupuolten välisen tasa-arvon mallimaana. Kuitenkin samaan aikaan yhteiskunnalliset erot, eriarvoisuus, kiusaaminen ja syrjintä ovat olleet pysyviä yhteiskunnallisia ilmiöitä ja kahtiajaot ovat syventyneet. Kahtiajakojen ja vastakkainasettelujen ratkaisuksi on ehdotettu ryhmäidentiteetin korostamista ja identiteettipoliittikkaa, jolloin heikommassa asemassa olevat ryhmät itsensä ja historiansa tunnustettuaan ja tunnustettuaan voivat haastaa vallalla olevat ryhmät ja aloittaa oman valtaistumisensa ja lisätä omaa vaikutusvaltaansa.

Suomessa sukupuolten välisiä eroja ylläpidetään näennäisellä sukupuolineuraalisuudella (Julkunen 1999). Sukupuolen on myös ajateltu luovan merkityksiä ja sosiaalisia käytänteitä (Lahelma 1987). Tuija Pulkkinen (2003) on epäillyt, että joko kahteen sukupuoleen on ’luonnollistettu’, jota sitä ei käsitettäisi vallan tuotteeksi. Jaana Kuusipalo puolestaan on ajatellut tasa-arvon kriteerien olevan diskursiivisia käytäntöjä, joissa sukupuolta tuotetaan. Judith Butler esittänyt, että sukupuoli pitäisi ajatella performatiivisena, tuloksena teoista. Anne Maria Holli (2002) on huolissaan siitä, että tasa-arvoistuminen olisi kääntymässä mielen sisäiseksi asiaksi eli kysymykseksi yksilön tahdosta ja valinnoista. Kuitenkin suomalaisessa työelämässä ja koulutuksessa segregaatiolla eli eriytyemisellä sukupuolen mukaan on pitkät perinteet ja sukupuoliero ja hierarkia ovat säilyneet erityisesti naisvaltaisten ammattien kohdalla.

Vallan muotojen tunnistaminen

Mitä ja millaisia ovat ne käytännöt ja tavat, joilla tuotetaan, ylläpidetään ja muokataan eriarvoisuutta. Tässä keskeisenä on nähty hyvinvointipoliittinen säätely, jolla on erityistä merkitystä niille ammateille, jotka toteuttavat hyvinvointivaltion tavoitteita (sosiaali- ja terveystalvet, koulutus yms). Näihin muodostuu ammattikuntia, jotka pyrkivät valvomaan etujaan oman ammatin muotoutumisessa. Näissä ammateissa tapahtui 1990-luvulla murros, jossa julkinen sektori

markkinoitui ja alkoi korostaa kansalaisten omaa vastuuta hyvinvoinnista. Tällöin myös lyhyet, epävarmat työsuhteet julkisella sektorilla alkoivat yleistyä. (Kovalainen 2004, Brunila 2009, 23). Samaisessa käänteessä projektista tuli uusi valtajärjestelmän ydin. Ohjelman, rahaston, kumppanuuden, sopimuksen, projektin ja arvioinnin muodostama kuusikko on syntynyt korvaamaan moraalista ja sosiaalista järjestystä ylläpitävää valtaa (Sulkunen 2006, Brunila 2009,25). Tämä tarkoittaa monien toimijoiden hajautettua itsehallintaa; ja sen pohjana on usko siihen, että asioiden parempi hoitaminen on tehokas ratkaisu laajoihin taloudellisiin ja poliittisiin ongelmiin. Projektoituminen on johtanut myös siihen, että projektityöntekijät ovat joutuneet kilpailemaan keskenään työpaikoista, rahasta ja asemasta ja tämä on johtanut lojaaliuden murenemiseen (Lähteenmaa 2006). Hallintaan on liittynyt ajatus, että samalla kun kansalaiset itse määrittelevät itsensä, heihin kohdistuu entistä hienovaraisempia ja yksilön itsensä sisäistämiä vallankäytön ja kurinpidon muotoja. Yksilöä ohjaavat käytäntöihin, kuten projekteihin, sisältyvät päämäärät. Siihen sisältyy myös se, että kaikki elämä ja toiminta alistetaan rahalla mitattavaan muotoon (Rose 1999). Elämästä tulee selviytymistä ja kilpailua, sosiaalisista suhteista jotakin, joita suoritetaan, kulutetaan, hallitaan ja joihin sijoitetaan (Ball 2007). Johtajista tulee johtajasankareita, jotka juurruttavat työntekijöihin uudet asenteet ja uuden työkuulttuurin ja alkavat tuntea itsensä tilivelvollisiksi ja henkilökohtaisesti sitoutuneiksi, jotka samaistuvat työhön, mutta suostuvat työehtojen epävakautumiseen. Tätä käännettä on vauhdittanut jatkuvan muutoksen toistaminen, mikä on legitimoitu vetoamalla taloudellispoliittisiin järjestelmiin. Tämä on myös luonut menestymisen pakon. Lisäksi tästä on seurannut se, että hallinnollisen henkilökunnan määrä julkisella sektorilla on kasvanut ja ammattihenkilökunnan määrä vähentynyt: tällöin palvelujen sisällöt on alettu määrittellä tulosten mittaamisella ja laskentatoimella.

Kun kuri ei löysty, vaan yleistyy

Tasa-arvotyön projektitapaistumisen tarkastelussa on tukenut foucault'lainen biovallan käsite (Foucault 1998, 2000; Hänninen & Karjalainen 1997). Se viittaa työvoiman organisointiin, kontrollointiin, suojeluun ja hallintaan. Biovalta muodostuu kahdenlaisesta vallasta, ruumiin elämään keskittyvästä kurista sekä laji-ihmiseen kohdistuvasta biopolitiikasta. Vallan muotojen on ajateltu olevan kapitalismille ja ihmisen sovittamiselle pääoman kasvattamiseen välttämättömiä tapoja panostaa elämään ”oikealla” tavalla (ks. Foucault 2000, 1998; Virtanen 2006,251–253). Kurinpidollinen valta on tarkoittanut normaalistamista erilaisin luvuin, tilastoin, säädöksin sekä kategorioin. Normalistaminen on tarkoittanut myös poikkeavan määrittymistä. Brunila liittää kuriyhteiskunnan ja kurivallan ohella tasa-arvotyön projektitapaistumiseen kontrolliyhteiskunnan ja siihen liittyvän uudenlaisen vallan muodon, jota hän havainnollistaa tarkastelemalla koulutuksessa ja työelämässä todettuja muutoksia, joihin myös tasa-arvotyö paikantuu. Kontrolliyhteiskuntaa kyllästää rahan kieli, mutta kontrollin ja ohjauksen järjestelmät levittäytyvät koko elämän aikaan (Vähämäki, 2007, 31, 2004; Deleuze 2004, 2005). Brunila vetoaa Peltokoskeen, joka toteaa, että nyt hallinta on eräänlaista yhteiskuntatehtaan rasvaamista ja virittämistä, inhimillisten aloite-, palaute- ja oppimiskykyjen organisointia eli koko persoonallisuuden valjastamista tuotantoon. Siinä uusi työvoima tulee näkyville liikkuvana ja kommunikoidvana eikä sen voima ole kyvyssä kuuluaiseen kurinalaisuuteen, vaan kieleen. (Peltokoski 2006, 113–115.) Työn näkökulmasta muutos on merkinnyt sitä, ettei valvonta kohdistu enää sopimuksin määritellyyn erityiseen elämän alueeseen, eikä työntekijä ei ole työnantajan välittömän valvonnan alaisena tietyissä työpaikassa, vaan hänellä on koko elämään kohdistuva epäsuora ja epämääräinen kontrolli eli tunne siitä, että joku valvoo. Tällöin ulkoinen kontrolli ja itsekontrolli, moraalit ja etiikka sekoittuvat toisiinsa. (Vähämäki 2004, 22.) Työstä tulee subjektiviteetti, itsen ilmaisemisen alue ja elämänalue, jossa voi panna koko persoonallisuuden peliin (Vähämäki 2004, 17; myös Ball 2007). Työpäivän ajallinen organisaatio ei tapahdu enää niinkään tilan kautta eli siirtymisenä tilasta toiseen, vaan pikemminkin tapahtumina, joita ei yhdistä mikään erityinen päämäärä tai lopputulos, koska on periaatteessa samantekevää milloin ja missä työntekijä työnsä tekee (Vähämäki 2004, 21).

Tasa-arvotyön ristiriitaisuudet

Tasa-arvotyö muotoutuu erilaisista paradoksaalisuuksista. Projektien dokumenteissa ja haastatteluissa tasa-arvoprojekteja arvioidaan kuitenkin myönteisesti. Projekteista on tullut menestystarinoita, joissa tavoitteet on asetettu rahoittajan asettamiin puitteisiin, mukaan tulijat valikoitu siten, että he tai ne eivät aiheuta liiallisia ristiriitoja projektin sisällä, toimenpiteet kuvataan ylimalkaisesti, mutta arvioinnissa todetaan projektin käynnistäneen prosesseja, joilla saavutetaan suurempia päämääriä. Toiminta saadaan näyttämään hyviä käytäntöjä eli uusia, innovatiivisia toimintamuotoja sosiaalisten ongelmien ratkaisemiseksi tulostavalta tuotteelta, joka tehokkaasti palvelee markkinoitumista. Kuitenkin projekteista on hyvin vähän siirtynyt laajempaan käyttöön. Tasa-arvotyö on muotoutunut vuosikymmenten yhteistyön tuloksena, mutta projektitapaistumisen myötä tästä yhteisöllisyydestä on tullut hallinnan väline ja toiminta on hajautunut. Vastuu tasa-arvon edistymisestä on siirtynyt yksittäisille projekteille ja yksittäisille henkilöille.

Toimijuus tasa-arvotyössä

Brunila tarkastelee Tuija Pulkkinen (2003) muotoilemaa poliittista toimijuutta tasa-arvotyöhön liittyvänä toimijutena. Se tarkoittaa ilman pysyvää ydintä olevaa toimijuutta, joka toimii vallan alaisena, mutta ei valta ei määrää toimijuutta. Poliittinen toimijuus on arvostelukyvyn omaavaa politiikan harjoittamista. Sitä voi Pulkkinen tavoin tarkastella myös genealogisesti subjektiutena, joka muotoutuu jatkuvasti ja performatiivisesti valtojen risteyskohdissa. Tasa-arvotyön osalta tämä tarkoittaa valtasuhdetta, josta ei tavoitella pois pääsemistä. Tavoitteena on sen sijaan aikaansaada muutoksia vallassa. Näitä muutoksia haetaan pienin askelin, hivutuksin ja hanttiin pistämisin. Toimijuus tasa-arvotyössä on sukupuolittuneen järjestelmän väärinkäyttöä neuvottelutaitojen avulla.

Tasa-arvotyö ei Brunilan mielestä ole sankaritarina, vaan vuosikymmenten mittaista kamppailua oikeudenmukaisuuden puolesta. Se on tilanteinen, sattumanvarainen, monimutkainen, epämääräinen, jatkuvia yllätyksiä tarjoava eli samaan aikaan sekä mahdollinen että mahdoton. Jos tasa-arvotyötä luonnehtii näin, ilmeisesti myös toimijuuden luonne vastaa sitä.

Lopuksi

Brunila on tutkimuksessaan tarkastellut, miten tasa-arvotyö ja siihen liittyvä sukupuoli ovat Suomessa muotoutuneet, minkälaisia jännitteitä tasa-arvotyössä on ollut ja minkälainen toimijuus on ollut tasa-arvotyössä mahdollista. Tutkimuksen keskeinen juonne on ollut tasa-arvotyön projektitapaistuminen ja sen pohdinta, miten tarkastelemaani tilanteeseen on tultu, mitä seurauksia sillä on ollut ja miten on oltava ja tehtävä, jotta on tullut tasa-arvotyössä kuulluksi.

Brunila toteaa, että EU:n jäsenyyden myötä julkinen sektori on ollut markkinoitumassa.

Liiketaloudellinen ajattelu ja julkisrahoitteiset projektit ovat läpäisseet toiminnan, joka ei ole perinteisesti orientoitunut voiton tavoitteluun. Teoreettisena viitekehystenä on ollut ajatus todellisuuden diskursiivisesta muotoutumisesta. Brunila toteaa, että tasa-arvoon liittyvät ongelmat on esitetty pysyvinä yhteiskunnallisina ilmiöinä, ja tasa-arvoon liittyvien ongelmien ylittämiseksi on tehty vuosikymmenten ajan tasa-arvotyötä. Tasa-arvotyö on ollut Suomessa hyvinvointityötä (vrt. Henriksson & Wrede 2004), jota on tarvittu erilaisten poliittisten ja hallinnollisten ohjelmien tavoitteiden ajamiseen. Tasa-arvo on itsessään kelvannut huonosti argumentiksi, minkä seurauksena tasa-arvotyö on valjastunut palvelemaan vaihtuvia yhteiskunnallisia intressejä (vrt. Holli 2003).

Lopuksi Brunila kysyy, mihin vallan muoto on meitä viemässä eli mihin projekteja tarvitaan, jos kerran työllisyysprojektit eivät työllistä (Kankare 2006), nuorisoprojektit herättävät paikallisia ristiriitoja ja osallistujien vetäytymistä (Lähteenmaa 2006), järjestöissä toteutetut projektit häivyttävät toiminnan arvoperustan (Werde 2006), yliopistoilla projektit hämärtävät tieteenrajoja (Hakala ym. 2003) ja tasa-arvotyössä projektit hankaloittavat tasa-arvotyötä?

Brunilan mielestä valtion ja kansalaisten talouden tarpeisiin muovautun uudenlaisen suhteen tuottamia projektikansalaisia puhutellaan yhteisellä haasteella. Puhe ”yhteiskunnasta” ja ”meistä” kutsuu projektikansalaista taloustalkoisiin, ja Raija Julkusen sanoin kilpailukyvyn, suorituskyvyn ja innovaatiokapasiteetin ylläpitoon (Julkunen 2006, 276). Projektikansalaisuus on vastaus

liikuteltavan työvoimareservin tarpeisiin. Projektit eivät kiinnity instituutioon, vaan synnyttävät projektimarkkinat epävirallisilla ohjelmillaan, kumppanuuksillaan ja verkostoillaan (vrt. Sjöblom 2007; Hakala ym. 2003). Kyseinen tilanne on markkinoiden tavoitteleva ihannetila, jossa toimintaa eivät enää kahlitse minkäänlaiset instituutiot tai esimerkiksi valtio. Samalla kuri leviää. Siellä täällä hajallaan toimivien projektien virta on kontrollin muoto, joka levittää oikeanlaista asennetta eli valjastumista taloustalkoisiin lupauksilla paremmasta elämästä ja menestymisestä projektiin sitoutumalla. Projektikansalaisuus ei ole luettavissa sisä- ja ulkopuolisen dikotomialle rakentuvana, koska siltä ei välty kukaan tai mikään. ”Riistetyistä” tulee uudessa taloudessa järjestelmän keskeinen osa, ei siitä ulossuljettu, koska hallinta kohdentuu suoraan yksilöön vailla instituutioiden välitystä (Vähämäki 2007, 4; myös Davies 2005, 91).

Projektien virta ja taloustalkoohenkisyys tuottavat uudelleen poliittista järjestelmää, hallintoa ja käsityksiä vallasta (vrt. Deleuze 2005; Vähämäki 2005). Toimintatavat lähentyvät toisiaan, rajat hämärtyvät ja taloudellisiin intresseihin kiinnittyvä ongelma määrittää käytettäviä menetelmiä (vrt. Hakala ym. 2003, 13).

Talous kolonialisoi kaikkea elämänpiiriin kuuluvaa. Raija Julkunen on todennut, että jos tuotannon suhteet kieltävät itsenäisen ja arvokkaan subjektin, hakevat siitä kielletyt puolustuksellista ja yksityistä omanarvontunnetta (Julkunen 2008, 304). Projektikansalainen tietää, että käsitteet, joilla hän itseään kuvaa ja joilla häntä kuvataan, edustavat keskeneräisyyttä. Projektikansalainen oppii esittämään ”oikein” tehokasta ja tuottavaa, mutta ottaa samalla etäisyyttä siihen, mitä tekee. Mitään, myöskään itseään, ei kannata ottaa liian vakavasti, mutta mitä se tarkoittaa mielentilan suuntaajana (vrt. Julkunen 2008). Työelämän kriisi on käsillä siinä määrin, kun hallinnointi pakottaa, komentaa, simputtaa ja loukkaa. Vastarintaa on odotettavissa. (Sulkunen 2006, 38.) Muutos voi löytyä yllättävistä toistoista, poikkeamisista, ironiasta, diskurssitaituruudesta ja järjestelmän väärinkäytöstä (Spivak 1996), vallan käytön näkyväksi tekemisestä ja erilaisten määritelmien, tavoitteiden ja näkemysten samanaikaisuuden tunnustamisesta, kollektiivisuudesta.

Tässä mainittu kirjallisuus

Ball, Stephen (2007): Lifelong Learning As Investment. What's In It For Me – Erasing The Authentic Learner. <http://www.congress.utu.fi/nera07/programme.php> (haettu 20.11.2007)

Butler, Judith (2006): Sankala sukupuoli. Gaudeamus, Helsinki
Davies 2005

Gilles Deleuze. Haastatteluja. Gilles Deleuzin ja Félix Guattarin haastatteluja ja kirjoituksia. Tutkijaliitto, Helsinki

Foucault, Michel (2000): Tarkkailla ja rangaista. Otava, Keuruu.

Foucault, Michel (1998): Seksuaalisuuden historia. Tiedontahto. Nautintojen käyttö. Huoli itsestä. Gaudeamus, Helsinki.

Hakala, Johanna, Kaukonen, Erkki, Nieminen Mika ja Ylijoki, Oili-Helena (2003): Yliopisto – tieteen kehdestä projektimylyksi. Yliopistollisen tutkimuksen muutos 1990-luvulla. Gaudeamus, Helsinki

Henriksson Lea & Wrede, Sirpa (toim.) 2004): Hyvinvointivaltion ammatit. Gaudeamus, Helsinki

Holli, Anne Maria (2002): Suomalaisen tasa-arvopolitiikan haasteet. Teoksessa Anne Maria Holli, Terho Saarikoski & Elina Sana (2002) Tasa-arvopolitiikan haasteet. Tasa-arvoasiainneuvottelukunta. Sosiaali- ja terveysministeriö. WSOY, Porvoo

Holli, Anne Maria (2003): Discourse and Politics for Gender Equality in Late Twentieth Century Finland. Acta Politica. Helsinki University Press, Helsinki.

Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko (toim.) (1997): Biovallan kysymyksiä. Kirjoituksia köyhyyden ja sosiaalisten uhkien hallinnoimisesta.

Julkunen, Raija (1999): Sukupuoli, työ, hyvinvointivaltio. Suomi vertailussa. Teoksessa Päivi Lipponen & Päivi Setälä (toim.) Suomalainen nainen. WSOY, Vantaa, 79-100

Julkunen, Raija (2006): Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Sosiaali- ja terveysalan kehittämiskeskus STAKES. Gummerus, Vaajakoski:

Julkunen, Raija (2008): Uuden työn paradoksit: keskusteluja 2000-luvun työprosess(e)ista. Vastapaino, Tampere.

Kankare, Ilkka (2006): Syntinen liitto – arviointi ja Euroopan sosiaalirahaston itse aiheutettu monimutkaisuus. Teoksessa Kati Rantala & Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan kään­­töpuolia. Gaudeamus, Tampere.

Kovalainen, Anu (2004): Hyvinvointipalvelujen markkinoituminen ja sukupuolisopimuksen muutos. Teoksessa Henriksson Lea & Wrede, Sirpa (toim.) 2004): Hyvinvointivaltion ammatit. Gaudeamus, Helsinki

Kuusipalo, Jaana (2006): Nainen poliitikkona ja poliitikko naisena: Poliitiikan sukupuolittuminen Suomessa. Teoksessa Anna Moring (toim.) Sukupuolen politiikka. Otava, Helsinki

Lahelma Elina (1987): Sukupuolten tasa-arvo koulussa. Tutkimuskartoitus tasa-arvokokeilutoimikunnalle. Opetusministeriön suunnittelusihteeristön julkaisuja. Valtion Painatuskeskus, Helsinki.

Lähteenmaa, Jaana (2006): 2000-luvun nuorisotyön kompastuskiviä kentällä. Teoksessa Kati Rantala & Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan kään­­töpuolia. Gaudeamus, Tampere.

Peltokoski, Jukka (2006): Postfordismi. Teoksessa Mikko Jokinen, Jukka Peltokoski ja Akseli Virtanen (toim.) Uuden työn sanakirja. Tutkijaliitto, Helsinki

Pulkkinen, Tuija (2003): Postmoderni politiikan filosofia. Gaudeamus, Tampere.

Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.) Projektityhteiskunnan kään­­töpuolia. Gaudeamus, Tampere.

Rose, Nikolas (1999): Governing the soul. The shaping of the private self. Free association books, London.

Sjöblom, Stefan (2007): Kohti projektoitunutta julkishallintoa. Teoksessa Kati Rantala & Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan kään­­töpuolia. Gaudeamus, Tampere

Spivak, Gayatri Chakravorty (1988): Maailmasta kolmanteen. Vastapaino, Tampere.

Sulkunen, Pekka (2006): Projektityhteiskunta ja uusi yhteiskuntasopimus. Teoksessa Kati Rantala & Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan kään­­töpuolia. Gaudeamus, Tampere

Virtanen, Akseli (2006): Biopoliittisen talouden kritiikki. Polemos-sarja. Tutkijaliitto, Helsinki.

Wrede, Georg, Henrik (2006): Kuka omistaa aatteellisen yhdistyksen projektit? Projektiarviointi aatteellisen yhdistyksen näkökulmasta. Teoksessa Kati Rantala & Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan kään­­töpuolia. Gaudeamus, Tampere

Vähämäki, Jussi (2004): Kuhnurien kerho: vanhan työn paheista uuden työn hyveiksi. Tutkijaliitto, Helsinki.

Vähämäki, Jussi (2007): Muutos filosofian asiana. Taous ja yhtieskuntateoria. www.valt.helsinki.fi/sosio/tyt/artikkelit/vahamaki.htm (haettu 12.9.2007)

Vähämäki, Jussi(2005): Esipuhe. Teoksessa Gilles Deleuze. Haastatteluja. Gilles Deleuzin ja Félix Guattarin haastatteluja ja kirjoituksia. Tutkijaliitto, Helsinki